

Pavelka, Jiří

K otázce klasifikace a funkcí výrazových prostředků textu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1993, vol. 42, iss. D40, pp. [93]-101

ISBN 80-210-0813-X

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107613>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

J I Ř Í P A V E L K A

K OTÁZCE KLASIFIKACE A FUNKCÍ VÝRAZOVÝCH PROSTŘEDKŮ TEXTU

Tato úvaha vychází ze dvou vzájemně se podmiňujících teorémů. Podle prvního z nich umělecký text existuje pouze v procesu literární komunikace; podle druhého souhrnnou, komplementární funkcí výrazových prostředků v uměleckém textu¹ chápaných jako účelové abstrakce, je modelování tématu, přičemž vztah mezi funkcemi výrazových prostředků textu a výrazovými prostředky jako výstavbovými mechanismy je bilaterální, obdobně jako je bilaterální vztah mezi slovními výrazy a významy.

Konkrétní výrazový prostředek, který lze popsat a kterému lze přisoudit jméno, může plnit v různých textech ocitajících se v různých komunikačních situacích různé funkce a naopak konkrétní funkce v rámci různých textů mohou vytvářet různé prostředky.² Účast výrazových prostředků v konkrétních textech a jejich funkční vytižení nejsou výsledkem svobodné volby autora, ale vyplývají z komunikační perspektivy modelovaného tématu, čili ze způsobu, jakým je téma modelováno v literární komunikaci začleněné do metasystému tradice.

Funkce výrazových prostředků textu jsou dány jejich zapojením do sémantického plánu textu, jsou obsaženy v jejich významech, které vznikají v procesu komunikace. Mimo proces komunikace se tyto funkce neuplatňují, i když o některých z nich, o těch již standardizovaných, lze uvažovat jako o abstraktních možnostech.

Klasická rétorika, poetika či stylistika se pokusily popsat výrazové prostředky textu a systematizovat je jako abstraktní možnosti, tzn. po-

¹ Tento článek tvoří pendant k mé studii *Výrazové prostředky textu* (in: sb. *O interpretácii umeleckého textu 11*. Pedagogická fakulta, Nitra 1989), kde jsem se pokusil popsat paradigmaticku výrazových prostředků textu.

² Nosnou metodologickou bází pro výzkum výrazových prostředků textu poskytuje procesuální lingvistika, pro kterou jazyková realita existuje jako komunikační proces (Performanz) a soubor jazykových kompetencí (Schpachkompetenz). Srov. např. Eugenio Coseriu: *Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens*. Francke Verlag. Tübingen 1988.

kusily se vytvořit paradigmatickou výrazových prostředků textu z hlediska konstrukčního anebo dokonce funkčního.³ Příklady z praxe, které uváděly, nebyly ovšem analýzou funkcí výrazových prostředků (k té může dojít pouze na úrovni konkrétního textu či promluvy vstupující do konkrétního komunikačního procesu), ale pouze ilustracemi paradigmatického systému.

Tato úvaha chce sblížit oba tyto přístupy, konstrukční i funkční. Její hranice jsou ovšem vymezeny tím, že nepřihlížejí k vývoji literatury, a tedy i výrazových prostředků textu. Jejím východiskem a ilustračním zdrojem se stalo konkrétní literární dílo — báseň Pavla Horova *Z jesene*, zařazená do sbírky *Moje poludnie* (Slovenský spisovateľ, Bratislava 1952, s. 25—26):

(1. verš)	Horí jeseň v záhradách.
(2. verš)	Hľa, aj naša láska hasne.
(3. verš)	Iba popol napadá
(4. verš)	do slov básne.
(5. verš)	Krdeľ vtákov odlieta.
(6. verš)	Pieseň zneje neveselo.
(7. verš)	Len strom, starý proféta,
(8. verš)	dvíha čelo
(9. verš)	nad plamene oných chvíľ,
(10. verš)	pevný, mocný, nezlomný,
(11. verš)	lebo prúdy, z ktorých pil,
(12. verš)	zrejú v zemi,
(13. verš)	v ktorej kotví bezpečne
(14. verš)	ako srdce v ľudskej hrudi,
(15. verš)	pre dni nové, slnečné,
(16. verš)	ktoré zbudí
(17. verš)	čas, ten múdry hospodár,
(18. verš)	pre stromy i pre človeka.
(19. verš)	Jeseň. Nech spí príroda.
(20. verš)	Nenariekať.

První strofa básně představuje *metaforický blok*.⁴ Tento blok tvoří tři samostatné syntaktické celky, z nichž každý má podobu významově

³ Nejvýznamnější pokus o systematizaci výrazových prostředků řečového projevu, ale i textu nabídli členové skupiny „meta“ (Jacques Dubois, Francis Edeline, Jean-Marie Klinkenberg, Phillippe Minquet, François Pire a Hadelin Trinom) v kolektivní *Rhétorique générale* (Liège 1970, 2. vyd. Paris 1982, rozšířené o kapitulu, která bilancuje období 1970—1982). Zajímavá a inspirativní jsou kritéria výrazových prostředků řečového projevu. Paradigmatickou osu selekce jazykových jednotek představují v této koncepci „metaboly“ (metagrafy, metafony, metamorfy, metasémy, metafogismy), syntagmatickou osu „izotopy“ (izografie, izofonie, izomorfie, izotaxie, izosémie).

⁴ O vlastní terminologické vymezení a klasifikaci výrazových prostředků textu z oblasti trópů jsem se pokusil v monografii *Anatomie metafory* (Blok, Brno 1982). — Kvůli snadnější orientaci v tomto článku označuji kurzívou při jejich prvním užití názvy výrazových prostředků, a to jak z oblastí tropiky, tak i jiných konstrukčních oblastí.

relativně samostatných *metaforických forem*. 1. verš lze interpretovat jako *predikační metaforu*,⁵ kde predikátu „hori“ je přiřazen subjekt „jeseň“. Tatáž konstrukční situace nastává v 2. (a také 19.) verši, přesněji v slovním spojení „láska hasne“ (a „spí příroda“).

K artikulaci významu daných predikačních metafor dochází, i když je vyčleníme z jejich sémanticko-gramatických kontextů i kontextu komunikačního. U predikátů „hori“ a „hasne“ se vzhledem k významovému spektru příslušných subjektů „jeseň“ a „láska“ prosazuje *naturifikační artikulační mechanismus* jako jeden z elementárních nástrojů metaforizace. Vlastnosti přírodních jevů (hořet, hasnout) jsou buď přisuzovány jiným přírodním jevům (jeseni) anebo jevům lidského života (lásce).

Naturifikace — obdobně jako i jiné výrazové prostředky textu z oblasti trópů⁶ — se může spolupodílet na kterékoli syntagmatické úrovni na artikulaci metaforického významu. Velmi často se ovšem do procesu artikulace zapojuje několik odlišných mechanismů. Tak je tomu hned v 1. verši, kde se na bázi subjektu „jeseň“ prosazuje také *synekdochický artikulační mechanismus* typu totum pro parte, takže výraz „jeseň“ zde funguje také ve významu *listí a tráva*.⁷

Obvykle není obtížné rozhodnout, který z aktivizovaných mechanismů má dominantní postavení v procesu artikulace (metaforického) významu. Ten také může nejlépe posloužit při bližším vymezení konkrétních forem, které — na rozdíl od artikulačních mechanismů — jsou výrazovými prostředky vyššího typu. V prvních dvou uvedených případech lze hovořit o *naturifikačních predikačních metaforách*, zatímco slovní spojení z 19. verše „spí příroda“ lze považovat za *personifikační predikační metaforu*, neboť zde dochází k uplatnění *personifikačního artikulačního mechanismu*.⁸

Při artikulaci významu 1. a 2. verše básně se výrazně uplatňují významy náležející do sémantického hnízda slova „ohoň“. Způsob sémantické výstavby daných predikačních metafor je možné přiblížit jejich transformací do odlišného syntagmatického prostředí, do podoby *naturifikačních epitet* („horiaci jeseň“, „uhasinající láska“) a *naturifikačních genitivních vazeb* („ohoň jesene“, „uhasínanie lásky“). Tato transformace je možná vždy, pokud lexikální systém jazyka disponuje ve vztahu k danému, metaforicky exponovanému slovu (v našem případě slovesu) všemi

⁵ Na syntagmatické bázi se pokusila klasifikovat metaforu, chápanou tradičně jako spojení dvou termínů — metaforického (metaphoric term) a řádného (proper term), Christine Brook-Rose v monografii *A Grammar of Metaphor* (Mercury Books, London 1958).

⁶ K základním artikulačním mechanismům z oblasti trópů patří: personifikace, naturifikace, animizace, synestézie, oxymóron, metonymie, synekdocha, symbol, eufemismus aj.

⁷ *Kurzívou* budu označovat ty části textu, ve kterých budu zachycovat význam, čili funkce výrazových prostředků textu.

⁸ Pokud jde o činnost či vlastnost, která vzhledem k charakteru užitě slovní jednotky spadá jak do lidského, tak do zvířecího světa, tzn. do oblastí, z nichž se rekrutuje personifikace anebo animizace (to je případ výrazu „spí“ v slovním spojení „spí příroda“), má v daném klasifikačním schématu přednost personifikace před animizací.

slovnědruhovými ekvivalenty. „Spiaca příroda“ a „spánok prírody“ jsou opět příkladem *personifikačního epiteta* a *personifikační genitivní vazby*.

Do blízkosti sémantického hnízda slova „ohoň“ se dostává také konstrukčně klíčová jednotka 3. a 4. verše — „popol“. V tomto případě dané slovo vystupuje ve funkci symbolu, anebo — přesněji řečeno — na artikulaci významu dané věty, která z hlediska výstavby má podobu *objektové metafory* („popol napadá do slov básně“), se podílí *symbolický artikulací mechanismus*. „Popol“ zde jistě znamená také *zbytky po shoření*, ale podstatný je zde symbolický význam *konec, zánik*.

Konfrontace těchto významů současně artikuluje význam *zbytky po shořelé lásce*, jehož denotátem jsou *vzpomínky*. Tím se také vytváří prostor pro uplatnění *eliptických artikulacích mechanismů*, totiž pro vnímání 3. verše jako celku, v němž po slově „popol“ chybí slovo „vzpomienky“. Daný postup je usnadněn faktem, že metaforika první strofy (ale i strof následujících) je značně tradiční, přiblížila se až k samé hranici lexikalizovaných básnických metafor, čili poetických klíšé.⁹ Význam celé této metaforické formy, který je závislý na předchozích dvou predikačních metaforách, by pak bylo možné vyjádřit opisem *jen popel vzpomínek (vzpomínky) napadá (se dostanou) do básně*.

Slovní jednotky, které dále rozšiřují ony tři výše vymezené metaforické formy do podoby tří na sebe navazujících vět, se podstatně podílejí na procesu artikulace významu básně. Slovní spojení „v záhradách“ umístí predikační metaforu „horí jeseň“ do přírody a upřesní význam 1. verše: *jako v plamenech ohně červená a žlutne podzimní listí a tráva v zahradách*.

Svou roli zde sehrává také další důležitý výrazový prostředek textu — *aktuální větné členění*, které disponuje různými typy *inverzních artikulacích mechanismů*. Autor staví na první místo 1. verše predikát, čímž zvýrazňuje děj, k němuž dochází („Horí jeseň“). Obdobně v 3. verši je kladen důraz na výsledek tohoto děje, na „popol“, a to nejen prostředky aktuálního větného členění, ale také lexikálně, pomocí výrazu „iba“.

Pro interpretaci básně má klíčové postavení slovo „aj“, protože dává možnost přirovnat *uhasínající lásku k hořící jeseň*. Odtud také začíná být zřejmé, že základním tématem básně je *ztráta milostného citu, konec lásky*.

Na začátku 2. verše se objevuje kontaktná či imperativní částice (citoslovce?) „hľa“ ve funkci *řečnického oslovení* — *hle, podívej se*. Jde o další klíčový moment odvíjející se básnické výpovědi, o první a současně jedině místo v rámci básně, kde *lyrický mluvčí* (vypravěč) koncipuje

⁹ Carl R. Hausman (*Metaphor and Art. Interactionism and Reference in the Verbal and Nonverbal Arts*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney 1989) v tomto případě užívá výrazu „zmrzlá metafora“ (frozen metaphor) jako protipólu k „tvořivé metafoře“ („creative metaphor“).

v textu *postavu individuálního adresáta* jako osobu, jež k němu byla ve vztahu lásky („naše láska“).

Autor v textu básně neidentifikuje gramatický rod lyrického mluvčího ani adresáta, na rozdíl např. od Milana Kundery ve sbírce *Monology* (1957), kde se lyrickým mluvčím stávají nejednou ženy. Autorem koncipovaný lyrický mluvčí může přijmout v básni V jeseň stylizovanou roli básníka, pokud součástí textu básně, a tedy jako její první verš je jméno „Pavol Horov“, a nikoli jméno některé slovenské básnířky. Uvažovat lze pouze o ztotožnění lyrického mluvčího s rolí, postavou básníka jako s výrazovým prostředkem textu, nikoli s autorem-*básnickým subjektem*, tzn. s osobou Pavla Horova a jeho životem.

Nerozlišování básnického subjektu a lyrického mluvčího, který může být stylizovaný do role básníka, naopak představuje notoricky mylný důsledek nepochopení literární tvorby jako modelování možných světů prostřednictvím výrazových prostředků textu.

5. verš „Křdel vtákov odlieta“ navazuje na 1. verš básně. 6. verš „Pie-seň zneje neveselo“ jej rozvíjí, pokud se ovšem na artikulaci významu slova „pieseň“ podílí *eliptický artikulační mechanismus*, který verš připravil o *personifikační genitivní vazbu* „pieseň vtákov“. Reálná je i jiná artikulační možnost, založená na elipse slovního spojení „pieseň básníka“. Pak by ovšem 5. verš rozvíjel dva verše předcházející, kde „popol“ padá „do slov básne“. V tomto druhém případě dochází k dalšímu přiblížení reality hořící jeseň a hasnoucí lásky a navíc básnění, které je spojuje a vyslovuje. V kontextu 5. a 6. verše zásluhou jediného, triviálního výrazového prostředku dochází k odstartování procesu, který — za spoluúčasti dalších výrazových prostředků — směřuje k obsahové syntéze.

7. až 18. verš představuje složitě rozvětvené souvětí, které lze z hlediska výstavby interpretovat jako druhý *metaforický blok* básně. Pro snazší orientaci se nejdříve pokusím taxativně vymezit *elementární a složené metaforické formy*, ze kterých se tento blok rekrutuje.¹⁰

Personifikační objektovou metaforu „strom dvíha čelo“ rozvíjí jednak *definiční metafora* „strom, starý proféta“, opětovně založená na personifikačním principu, jednak *naturifikační genitivní vazba* „nad plamenem chvíl“. Do rámce této metaforické formy spadá 10. verš tvořený třemi adjektivy: „pevný, mocný, nezlomený“, které jsou syntakticky spjaty se subjektem dané větné struktury, se substantivem „strom“.

Základem druhé části metaforického bloku tvořené 11. až 18. veršem je *naturifikační predikační metafora* „prúdy zrejú“, která je rozšířena o další větné členy („v zemi“ a „pre dni nové slnečné“), takže se poněkud mění její celkový charakter. Na artikulaci významu dané metaforické formy se nepochybně účastní také *symbolické*, popř. *synekdochické mechanismy* typu *pars pro toto*, které posouvají význam slovního spojení

¹⁰ Součástí elementárních — na rozdíl od složených — metaforických forem není sloveso. Nejjednodušší složenou metaforickou formou je predikační metafora, nejjednodušší elementární metaforickou formou (metaforická) genitivní vazba a (metaforické) epiteton.

„pre dni nové, slnečné“ z polohy *pro dny nové, slunečné* do polohy *pro lepší, šťastné časy*.

Metaforický blok rozvíjejí a obsahově integrují tři závislé věty vztažné. První z nich vychází z *personifikační predikační metaforu* „(strom) pil“, která je ovšem rozšířená o další syntaktický člen „prúdy“, na kterém shodou okolností tato forma syntakticky závisí („prúdy, z ktorých pil“). Pokud bychom tuto vedlejší větu transformovali do podoby samostatného syntaktického celku, získali bychom formu „(strom) pil (z prúdiv)“, kterou lze považovat za *personifikační příslovečnou metaforu*.

Syntakticky transformovaná druhá vztažná věta naopak představuje *naturifikační příslovečnou metaforu* [„(strom) kotví (v zemi)“ ≤ „v zemi, v ktorej (strom) kotví“], rozšířenou o slovní spojení „bezpečne“ a *přirovnání* „ako srdce v ľudskej hrudi“. Obdobně třetí vztažná věta získává podobu *personifikační objektové metaforu* [„čas vzbudí (dni)“ ≤ „dni, ktoré vzbudí čas“] rozvíjející a přetvářející metaforickou formu „prúdy zrejú“ („prúdy zrejú pre dni nové, ktoré vzbudí čas“).

V daném metaforickém bloku je slovní spojení „pre dni, ktoré vzbudí čas“ rozšířeno o *definiční metaforu*: „čas, ten múdry hospodár“ a o slovní spojení „pre stromy a pre človeka“ (18. verš), které spojuje s 15. veršem *syntaktický paralelismus*.

Metaforický blok daný veršem 7. až 18. představuje v kompozici básně její druhou část, negující teze formulované v 1. až 6. verši. Spojujícím článkem první a druhé části básně se opět stává motiv *ohně*, neboť „nad plamenem chvíľ, kdy „horí jeseň“ a „láska hasne“, „dvíha čelo (strom)“.

Výraz „plamen“ se zde stává součástí *naturifikační genitivní vazby* artikulující význam *nad chvíľami, které spalují, které mohou ničit a bolet jako plamen ohně* (tzn. *mimo jejich dosah, bez ohledu na ně*). Na artikulaci významu této elementární metaforické formy se dále podílí obdobný výrazový prostředek jako u výrazu „popol“ v úvodní strofě básně — *symbolický artikulační mechanismus* aktivizující symbolický význam *destruktivní živel*. Pokud navíc připustíme, že u výrazu „chvíľ“ se uplatňuje *eufemismus*, pak zde lze předpokládat význam *nad dobou (týdny, měsíci)*.

Výraz „strom“ se stává jedním ze základních výstavbových kamenů metaforického bloku reprezentujícího střední část básně. Artikulace významu výrazu „strom“ je určena *definiční metaforou* „strom, starý proféta“ a *asyndetonickým* spojením epitet „pevný, mocný, nezlomený“, které se — mimo jiné také z rytmických důvodů — dostávají do pozice *elipsy*, čili do pozice dané absencí predikátu („je“)¹¹ spojujícího „strom“ s 10. veršem v rámci formy *ztotožnění* („strom je pevný, mocný, nezlomený“).¹²

Metaforický blok rozvíjí význam slova „strom“ artikulovaný 7. a 8. veršem. V kontextu 7. až 10. verše dochází k artikulaci apodiktického,

¹¹ Asyndeton i elipsa predikačního typu představují eliptické výrazové prostředky.

¹² Ztotožnění, tzn. forma, ve které se součástí predikátu stávají tvary slovesa býti, v tomto případě nemá metaforický charakter.

nezdůvodněného a kondenzovaného tvrzení, že *strom je pevný, mocný, nezlomný a se schopností předvídat budoucnost, totiž nové listí a nové jaro*. Funkce dané definiční metafory, objektové metafory „strom dvíhá čelo“ a z části i elipticky připojeného 10. verše jsou založeny na *personifikaci*, přisuzující stromu lidské vlastnosti jako *předvídat budoucnost a zdvíhat čelo (korunu)*.

Teprve 11. až 15. verš vysvětluje tyto schopnosti „stromu“ v širších souvislostech: *strom nachází bezpečné místo v zemi a z ní čerpá také svou sílu. Přirovnání „ako srdce v Iudskej hrudi“ představuje konvencionalizovanou formu, v níž se uplatňuje perifrastický artikulační mechanismus* a která obnovuje a rozšiřuje *tematický paralelismus* existující mezi přírodou a člověkem (*strom je bezpečně a pevně spojen se zemí jako srdce s hrudí*). Podstatná je zde následující okolnost — „strom“ *získává svou sílu pro svůj další život v zemi, s jejími zdroji (proudy) a je s ní — na rozdíl od člověka — spjat těsněji a bezpečněji*.

15. až 18. verš přivádí do centra procesu modelování tématu motiv času. Toto směřování metaforického bloku i básně jako celku není v tvorbě P. Horova ničím neobvyklým a neočekávaným. Kategorie času je naopak „pilierom Horovho básnického vesmíru“ (A. Bagin).¹³ Tento vývojový či metatextový kontext, který je součástí literární komunikace, se ovšem ocitá mimo rámec dané úvahy.

V 16. až 18. verši dochází k obsahovému uzavření metaforického bloku. Význam výrazu „čas“ je artikulován především v kontextu *definiční metafory* „čas, ten múdry hospodár“ a *personifikační objektové metafory* „čas vzbudí (dni)“. Toto slovo se stává z hlediska modelování tématu centrální výstavbovou jednotkou. Ony „dni nové, slnečné“ znamenají současně *jaro* (pokud se na artikulaci jejich významu podílí *perifrastický artikulační mechanismus*) a význam *nový život* (pokud se uplatňuje *synekdochický artikulační mechanismus* typu *pars pro toto*). Schopnost přivolat tyto dny má *moudře hospodařící čas*. „Čas“ je tedy svým způsobem *demiurgem, soudcem i terapeutem přírody* zasažené jesení i člověka trpícího láskou.

Na tomto místě jsou již zřejmé funkce výrazových prostředků ze zvukového plánu básně, především funkce *rytmu* a *rýmu*. Příroda, jejíž součástí je člověk, má svůj řád určovaný zákonitostmi času. Tento řád platí ve světě básně P. Horova bez výjimky. Proměny jsou navozeny složitostí rytmického půdorysu v rámci jedné strofy, řád opakováním daného rytmického a rýmového půdorysu ve všech jednotlivých strofách. Zvukový plán básně Z jesene je normován do podoby trochejského verše se střídavým rýmem, přičemž první a třetí verš každé strofy má sedm slabik, druhý verš osm slabik a čtvrtý verš čtyři slabiky.

K *repetentním výrazovým prostředkům* ze zvukového plánu, k rytmu a rýmu, se dále přičleňuje *eufonie*. Ta se ovšem výrazněji uplatňuje pouze v první strofě, kde dochází k instrumentalizaci samohlásek: „o“, „e“, „a“ a souhlásky „h“, která nemá daleko k *aliteraci*. Jejich funkce

¹³ Bagin, Albín, Števček, Ján: *Obrazy a myšlienky*. Smena, Bratislava 1979, s. 103.

plně vystoupí až na úrovni celého textu básně. Již první strofa navozuje představu *pozvolného, ale nezadržitelného a nepozměnitelného plynutí času a s ním spojeného řádu*, představu, která se v následujících verších potvrzuje a sílí.

19. začíná jednočlennou substantivní větou eliptického charakteru (*eliptický artikulační mechanismus*): „Jeseň“, která patrně vychází z pozadí „je jeseň“. Následující větná struktura: „spí příroda“ má v základě *personifikační predikační metaforu* uvozenou modálním „Nech“. Tento verš navazuje na 1. verš básně, vyjádřen je zde však nový postoj *lyrického mluvčího* — smíření se se stavem věci tohoto světa. Jednočlenná slovesná věta: „Nenaríkat“, již se text básně uzavírá, má apelativní charakter *řečnického zvolání*. Také v závěru kompoziční výstavby básně se vedle mechanismu z oblasti *řečnických výrazových prostředků* opětovně uplatňuje *repetentní artikulační mechanismus* — *tematický paralelismus*, vycházející ze srovnání a konfrontací přírody a citového života člověka.

Poslední verš básně jen okrajově aktualizuje postavu individuálního adresáta explicitně objektivovaného v 2. verši básně („Hľa, aj naša láska hasne.“), tzn. postavu ženy, s kterou lyrický mluvčí spojuje postupné slábnutí milostného vztahu. V 20. verši je poněkud jiná situace než na začátku básně. V úvodních verších se postava ženy-milenky stává hlavním adresátem básnické výpovědi, zatímco konkrétní čtenář z třídy možných čtenářů až adresátem druhotným. Modelování tématu básně však vede k změně, popř. destrukci této polariry. Ono řečnické zvolání „Nenaríkat“ se stává *sebeoslovením* lyrického mluvčího. Současně v nově vytvořené polaritě sílí a přetváří se postavení původně potlačovaného adresáta-čtenáře, takže čtenář je zde oslovován současně s lyrickým mluvčím.

„Subjektivní“ téma, téma *milostné krize*, v básni postupně ustupuje silným objektivizačním tendencím, které mění ideově postojové jádro básnické výpovědi. Tento postup odpovídá logice daného poetického materiálu, současně však reprezentativním způsobem vyjadřuje také charakteristický vývojový pohyb slovenské (a také české) poezie z počátku padesátých let.

Osmatřicetiletý básník zde sáhl k námětu, který je v poezii častým hostem. V dvacetiveršové básni, členěné do pěti čtyřveršových strof s pevným rytmickým a rýmovým půdorysem, se snaží zpracovat a dát do souvislosti dvě, z archetypálního pohledu blízké skutečnosti: podzim jako závěr vegetačního cyklu a citovou krizi předznamenávající konec lásky. Z této konfrontace pak vyrůstá i autorova životní filozofie založená na optimistické víře v sebeobrozující sílu země.

V básni Z jesene dochází k obsahové syntéze přírodního a lidského. Tato báseň se stává výpovědí o proměnách přírody a lidského života, básni o plynutí času, v němž se rodí a umírá láska, a současně básni o víře v moudrost přírodního zákona, který s sebou nese zánik i schopnost obrozování. Výzva obsažená v posledním verši básně je kategorickým imperativem života jako takového, imperativem vyrůstajícím z autorova pochopení světa i doby, v níž báseň psal.

Analýzovaný text mj. ukázal, k jak koncentrovanému funkčnímu využití výrazových prostředků textu zejména z oblasti tropiky dochází v poezii. V daných souvislostech přirozeně nebylo možné jmenovat (klasifikovat) všechny výrazové prostředky budující text a u jmenovaných rozplést síť jejich vzájemných vztahů. V jiných žánrových oblastech bychom narazili na jinou situaci, na jiné výrazové prostředky a na jejich odlišné funkční vytížení. Širokou škálu možností by nabídl také básně, které vznikly v odlišné době anebo v jiné národní literatuře.

Podstatné je však jiné zjištění. Analýzou konkrétního textu lze dospět k identifikaci konkrétních výrazových prostředků textu a jejich funkcí a také k zjištění, že daná oblast není neuspořádaným souborem prvků, ale je v jistých, paradigmatických a syntagmatických vztazích. Současně je třeba předpokládat, že k odhalení „poetické gramatiky“¹⁴ je možné dospět až po zdlouhavém vyhodnocení velkého množství literárních textů vstupujících do procesu literární komunikace.

ZUM PROBLEM DER KLASSIFIZIERUNG UND DER FUNKTIONEN DER AUSDRUCKSMITTEL IM TEXT

Klassische Rhetorik, Poetik und Stilistik haben sich bemüht, die Ausdrucksmittel des Textes zu beschreiben und sie als abstrakte Möglichkeiten zu systematisieren, d. h. eine Paradigmatik der Ausdrucksmittel des Textes hinsichtlich ihrer Konstruktion oder sogar ihrer Funktionen aufzubauen.

Diese Abhandlung hat sich vorgenommen, die beiden Gesichtspunkte, d. h. den der Konstruktion und den der Funktionen, näherzubringen. Wir sind jedoch dadurch eingeschränkt, daß hier sowohl Literaturentwicklung als auch Ausdrucksmittel des Textes außer acht gelassen werden. Zum Ausgangspunkt unserer Arbeit wurde Pavol Horovs Gedicht *Z jesene* aus dem Sammelband *Moje poludnie* (1952) genommen.

Der analysierte Text zeigte unter anderem, wie groß die Anhäufung der gebrauchten Ausdrucksmittel im Bereich der Tropik in der Poesie ist. Wir waren imstande, konkrete Ausdrucksmittel des Textes und ihre Funktionen zu identifizieren und festzustellen, daß diese Elemente und Funktionen keinen unübersichtlichen Komplex darstellen, sondern daß sie in paradigmatischen und syntagmatischen Beziehungen stehen, die eine „poetische Grammatik“ bilden. Diese Grammatik kann jedoch erst nach einer langwierigen Auswertung zahlloser literarischer Texte aufgebaut werden.

¹⁴ Tohoto termínu používá např. Dušan J o v i ć v souboru svých studií *Jezički sistem i poetska gramatika* (BIGZ, Jedinstvo, Beograd 1985).

